

ԴԱՐՁՎԱԾԱՅԻՆ ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԹԱԴԵՎՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ «ՎԿԱՅԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ» ԵՎ
«ԳՅՈՒՏ ՆՇԽԱՐԱՑ» ԵՐԿԵՐՈՒՄ

Բանասիր. գիտ. դոկտոր Ա. Հ. Աբաջյան
abajyan.anna@ysu.am

Բանասիր. գիտ. թեկն. Ա. Լ. Յուզբաշյան
anahit.yuzbashyan@ysu.am

Բանալի բառեր. դարձվածային միավոր, վկայաբանական գրականություն. Թադևոս Առաքյալի գործունեությունը, լեզվական միավոր. դարձվածային իմաստ. դարձվածային միավորի գործածություն:

Ключевые слова: Фразеологическая единица, мартирологическая литература, деятельность Апостола Фадея, языковая единица, фразеологическое значение, применение фразеологического единицы.

Key words: Phraseological unit, martirological literature, activities of Apostol Phadeus, linguistic unit, phraseological meaning, use of phraseologism.

Նշված երկասիրությունները, լինելով վարքագրական բնույթով սրբախոսական, ունեն քարոզչական ուղղվածություն, ուստի և նպատակ ընթերցողի հոգուն ու մտքին ներագրու դարձնելու նկարագրվող յուրաքանչյուր իրողություն:

Հայտնի է, որ դարձվածային միավորները ցանկացած խոսքային տիրույթում ունեն ոճական կարևոր արժեք, գործառույթի եզակի դրսևորում, քանի որ միտված են ասելիքը տպավորիչ դարձնելուն. «Դրանք իրենց իմաստային նրբերանգներով հաղորդվող մտքին տալիս են դիպուկություն ու կենդանություն, բարձր ոճերում նաև՝ վեհություն և հանդիսավորություն...»¹⁵:

Աստվածաբանական գրականության մեջ, մանավանդ քարոզչական բնույթի երկերում դարձվածքները խոսքի կառուցման անհրաժեշտ բաղադրիչ են, քանի որ ասելիքը պատկերավոր ներկայացնելով՝ հեղինակը ընդգծում է երկու կարևոր հանգամանք.

¹⁵ Բաղիկյան 2000, 12:

ա) քրիստոնեության՝ իբրև հոգևոր հավատի, և փիլիսոփայության՝ իբրև աստվածաբանական դավանանքի, եզակի ուժը և կարևորությունը,

բ) մարդու՝ առ Քրիստոս հասնելու ճանապարհին հանդիպող բոլոր խոչընդոտների հաղթահարման անհրաժեշտությունը, քանի որ դա է ուղին դեպի «երկնային գաւիթ», որտեղ է *Հուլիս* «երկնային գաւրութեան»:

Հոգևոր հավատին ուղղված յուրաքանչյուր միտք ընթերցողին պիտի վստահեցնի իր ճշմարտության մեջ և միևնույն ժամանակ յուրաքանչյուր քրիստոնյայի հասու դարձնի. «Ով հաւաստեալ խնդրեցէ, նա գտցէ» մտքին, քանի որ անբասիր հավատն առ Աստված կենաց բանալին է: Սրանով է պայմանավորված այն հանգամանքը, որ աստվածաբանական գրականության յուրաքանչյուր երկ պատկերավոր է դառնում դարձվածային միավորների (այսուհետև՝ ԴՄ) ներկայությամբ և նրանց տեղին գործածությամբ:

Դարձվածային միավորները, մեր մոտեցմամբ, ներառում են բուն դարձվածքները, որոնք նաև կոչվում են իդիոմատիկ միավորներ, որոնցում կապակցությունը կազմող բառերի վերախմաստավորմամբ ձևավորվել է տվյալ դարձվածքը, օր.՝ *փոխի յաշխարհէ*, այլև դարձվածային այն արտահայտությունները, որոնցում այն կազմող բառերից մեկն է փոխաբերական իմաստով գործածված, օր.՝ *ի լոյսն կենդանի, ճանապարհ կենդանի, դեղ անմահութեան, զբանն կենաց, երկնային գունդ, երկնաւոր գաւիթ, երկնաւոր թագաւոր*¹⁶ ևն:

Պ. Բեդիրյանի կարծիքով՝ կայուն կապակցությունները թեկուզև մեկ բաղադրիչի փոխաբերական իմաստով գործառույթի դեպքում չեն դառնում ԴՄ-ներ. օր.՝ *կէտ ժամանակակաց, դեղ անմահութեան* և նման կառույցները հեղինակը համարում է բաղադրյալ անուններ¹⁷:

¹⁶ Դարձվածքների արժևորումը լեզվաբանական գրականության մեջ միանշանակ չէ. մանրամասն տե՛ս Բադիկյան 1986, 15-43:

¹⁷ Բեդիրյան 1973, 28:

Կարծում ենք՝ սրանք ևս ԴՄ-ներ են և ներառված են մեր այս քննության մեջ:

Այսպես, «Վկայաբանություն...» երկի վերջում գրված է. «Ես Սամուել եպիսկոպոս անարժան ծառայ Քրիստոսի թարգմանեցի¹⁸ զվկայություն սուրբ առաքելոյն Թադէոսի եւ զսրբոյն կուսին Սանդիստոյ եւ ետու ամենայն Հայաստան աշխարհի»¹⁹:

Հ. Քյոսեյանը աշխատությունը համարում է շարադրված 485 թ. հետո, որի հեղինակն է Սամվել եպիսկոպոսը: Նա մերժում է Դ. Ալիշանի այն մոտեցումը, որ Սամվելը ասորի Շմուելն է, որը Սահակ Պարթևի ժամանակ նրան հակառակ կաթողիկոս էր կարգված, բերում՝ հետևյալ փաստարկները. ա) ասորական գրականության մեջ այն բացակայում է, բ) *թարգմանել* նշանակում է *պատմել, վկայել, ավանդել*, որ արված է երկում, գ) նրանում առաջ քաշված գաղափարները չեն կարող լինել Շմուելիներ, քանի որ դրանք հակառակ են նրա կրոնաքաղաքական դավանանքին²⁰:

Թադէոս առաքյալի նշխարների գյուտի պատմության ժամանակը Ե-Ձ դդ. սահմանագլխին է, «երբ դավանաբանական վեճերի սաստկացման շրջանում հրամայական անհրաժեշտություն էր դարձել ոչ միայն եկեղեցու դաւանական ինքնորոշումը, այլև առաքելական ակունքների վկայակոչումով նրա հաստատագրումն՝ իբրև պատմական աներկբայ իրողություն»²¹:

Բնագրային նյութը ներկայացնում է.

ա) Աստվածային հրաշագործությունը և սերը նրանց հանդեպ, ովքեր հավատում են Աստծուն. սա այն հիմնակետն է, որը շարադրվում է դրանում ընթերցողին հավաստիացնելու միտումով:

¹⁸ Թարգմանեցի, այստեղ՝ պատմեցի:

¹⁹ Մատենագիրք Հայոց, հ. Գ (Ձ դար), 2004, 18:

²⁰ Նույն տեղում, 3: Ըստ այսմ էլ բնագրի համար հիմք են ընդունվել վենետիկյան երկու ձեռագրերը և Ֆրանսիայի ազգային գրադարանի ձեռագիրը. Վերջինիս հետ համեմատված է Դ. Ալիշանի բնագիրը՝ հրատարակված «Մոփերք»-ում:

²¹ Նույն տեղում:

Շարադրանքի ցանկացած հատված պատկերավոր է, հուզիչ, տպավորիչ: Խոսքը հագեցած է դարձվածային միավորներով, որոնք ոճական հիմնական միջոց են մարդկային հոգու և մտքի մեջ թափանցելու համար:

բ) Քրիստոնեություն ընդունած Սանդուխտ կույսի կտտանքները, որ նա կրում է սիրով: Կույսի ֆիզիկական տանջանքների նկատմամբ կա հեղինակի ամփոփ վերաբերմունքը. «*Պի՛նդ կացեք, զի այժմ առնուք զլուսեղէն պսակն*» (էջ 10): «*Քաջալերեցարուք և պի՛նդ կացեք, զի ես եկից եւ առից զձեզ առ իս*» (էջ 8):

Նյութը տպավորիչ է դառնում ոչ միայն դեպքերի, այլև խոսքային միջավայրի առումով: Բնականաբար աստվածաբանական բովանդակությամբ դարձվածային միավորները տիրապետող են. դրանք կարելի է բաժանել երկու խմբի. ա) մի մասը առկայացված-տեղայնացված է տվյալ խոսքային տիրույթում, բ) մյուս մասը ընդհանրական է և հանդիպում է նաև աստվածաբանական այլ նյութերում:

Դարձվածային արժեքի միավորները գնահատելիս անհրաժեշտ է քննել տվյալ կապակցության բաղադրիչների ուղիղ և փոխաբերական իմաստները, ուստի նրանցից յուրաքանչյուրը տվյալ խոսքում ձեռք է բերում տեքստի բովանդակությանը հարիր գործառույթ: Այս դեպքում հասկանալի է դառնում նրանց մի մասի առկայությունը մեր քննած բնագրերում և բացակայությունը Ռ. Ղազարյանի բառարանում և ՆՀԲ-ում²²:

Շարադրանքում հաճախադեպ են լոյս բաղադրիչով կապակցությունները: Լույսը խորհրդանիշն է աստվածային մաքրության, ուժի, զորության: Տարբեր կապակցություններում գործածվելով ուղիղ, թեք հոլովաձևերով կամ ածանցմամբ՝ այս բաղադրիչը դրանք դարձնում է ԴՄ-ներ: Դիտարկենք օրինակներ՝ «... եւ լոյս նոր զգեցոյց քեզ որպէս վերարկու, եւ պսակն լուսեղէն ի գլուխ ք» (էջ 14),

²² Ղազարյան 2000: Հմմտ. «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի», 1836-1837 (այսուհետև՝ ՆՀԲ):

«...զգեցոյց նմա Քրիստոս Փառս լուսեղէնս զերկնաւոր ճառագայթսն» (էջ 16), «...վասն զի թողցես զթանձրամած մարմին քո և զգէնուս զլոյսն երկնաւոր եւ զպսակն լուսոյ յաղթութեան մարտիրոսութեան արժանի լինիս առնուլ ի զլուիս քո» (էջ 12):

Ռ. Ղազարյանի բառարանում այս կառույցները վկայված չեն²³: Հեղինակի «Գրաբարի բառարանում» լոյս բառի բացատրության 6-րդ կետում փոխաբերական իմաստով արձանագրվում է *աստվածություն* իմաստը (տե՛ս ԳԴԲ, ՆՀԲ):

Հոյս բաղադրիչը ստանում է տարբեր որոշիչներ, որոնցից *աստվածային* իմաստ ունեցող բառերի հետ կազմում է դարձվածային միավորներ, օրինակներ՝ «...Եւ զարդարիլ վերագոյն լուսով, բնակել ի լոյս աստուծութեան եւ յամենայն ժամ կաւ յուրախութեան վերին լուսոյ» (էջ 14), «Ահա փութով հասանես ի լոյսն կենդանի առ որ անձկացեալ ես» (էջ 14), «... եւ ուսուցեր ինձ զլոյսն կենդանի զՔրիստոս, զի դու եղեր ինձ ճանապարհ կենդանի և դեղ անմահութեան» (էջ 14):

Սրանք հիշատակված չեն ԳԴԲ-ում և ՆՀԲ-ում:

Հաճախադեպ են *երկնային, երկնաւոր, երկնից* բաղադրիչով կազմությունները, որոնք ունեն *աստվածային* իմաստը: Օր.՝ «... լուսաւորել *երկնային լուսովն*» (էջ 5, 8),

«... եւ լնուլ *երկնային սիրովն* ի լուսեղէն փառաց քոց» (էջ 7), «...եւ ասեցնա. Երանի՛ է քեզ դուստր *երկնաւոր թագաւորին*» (էջ 8) և այլն:

Երկնային բաղադրիչով միավորներ Ռ. Ղազարյանը չի վկայում: *Երկնային* (*երկնաւոր, երկինք* բառի թեք հոլովածներով) բաղադրիչը *աստվածային* իմաստով կազմում է ԴՄ-ներ: ՆՀԲ-ում *երկնային* բառի համար, ի թիվս այլ իմաստների, կա հետևյալ բացատրությունը. «որ ինչ յերկինս է և ի Սուրբ Գիրքն ասի Երկնից կամ Երկնաւոր»: Բերված օրինակներն են *Երկնային զաւրք, Երկնային դասք* կամ *Երկնայինք*, այսինքն՝ *հրեշտակք են* (ՆՀԲ, էջ 696): Օր.՝ «*երկնաւոր* զաւրթի ծնունդք»

²³ Ռ. Ղազարյան, 2012, (այսուհետև՝ ԳԴԲ):

(էջ 15), «յարկս *երկնայինս*» (էջ 15), «*երկնաւոր* զաւրք», «Եւ եղև շարժումն և ձայն ահեղ *երկնաւոր* զաւրաց» (էջ 15) և այլն:

Ոչ դավանաբանական դարձվածային միավորները նույնպես հաճախադեպ են: Դրանք գերազանցապես բայական կառույցներ են: Համամիտ ենք Պ. Բեդիրյանի այն դիտարկմանը, որ դարձվածքների մեջ «գլխավոր ուժը» բնականաբար գոյականներն են, սակայն նրանցում կարևոր է բայական բաղադրիչը²⁴. սա վերաբերում է նաև գրաբարին: Գրաբարում տարածված են եղել *առնել*, *առնուլ*, *լինել*, *կալ*, *թողուլ*, *դնել* և այլ բայերով ԴՄ-ները, ինչը փաստում է բնագրային նյութի մեր ուսումնասիրությունը: Բնագրի ԴՄ-ները ներկայացնենք ըստ այդմ. 1. *Առնել* բաղադրիչով գործառված են հետևյալ ԴՄ-ները. ա) *յամօթ առնել* - ամաչեցնել (էջ 7, 11, 13, 14, 15, 16), բ) *թողութիւն առնել* - ներում շնորհել (էջ 9), գ) *հալածական առնել* - հալածել (էջ 11), դ) *սրամահ առնել* - սրախողխող անել (էջ 9), ե) *բրազոհ առնել* - գանահարել (էջ 7), զ) *ուրախ առնել* - ուրախացնել (էջ 14), է) *արժանի առնել* - արժանացնել (էջ 14), ը) *յանձն առնել* - հանձնել (էջ 17), թ) *անտես առնել* - անտեսել (էջ 15), ժ) *յարտասուս առնել* (այլն՝ *լինել*, *հարկանել*) - արտասվել (էջ 12, 14):

2. *Առնել* բային հոմանիշ *լինել* բայով են հետևյալները. ա) *լինել ի կերպարանս* - կերպարանափոխվել (էջ 8, 9), բ) *լինել փախստական* (ք, ս) (այլն՝ *անկանիմ*) - փախչել (էջ 11), գ) *յարտասուս լինել* (այլն՝ *առնել*, *հարկանել*) - արտասվել (էջ 12, 14):

3. *Առնուլ* բաղադրիչով ունենք՝ ա) *առնուլ զնմանութիւն* - նմանվել (էջ 14):

4. *Դնել* բաղադրիչով ունենք՝ ա) *ունկն դնել* - լսել (էջ 19), բ) *միտ դնել* - մտադրվել (էջ 20), գ) *դնել ի բանտի* - բանտարկել (էջ 7):

5. *Արկանել* բաղադրիչով ունենք՝ ա) *արկանել կոխան* - ոտքի տակ բերել (էջ 16), բ) *ձեռն արկանել* - բռնել (էջ 6):

²⁴ Բեդիրյան 1973, 92:

6. *Կալ* բաղադրիչով՝ ա) *պինդ կալ* կամ *կալ պինդ* - հաստատուն մնալ (էջ 11, 14, 15, 18), բ) *կալ յոտն* - ոտքի կանգնել (էջ 9):

7. *Տալ* բաղադրիչով՝ *աւետիս տալ*- ավետել (էջ 11):

8. *Թողուլ* բաղադրիչով՝ ա) *թողուլ ի ձեռանէ* - անտեսել (էջ 16, 17):

9. *Հարկանել* բաղադրիչով՝ *բուռն հարկանել* – բռնել (էջ 17):

10. *Պագանել* բաղադրիչով՝ *երկիր պագանել* – երկրպագել, մեծարել (էջ 6, 9):

ԴՄ-ները հանդես են գալիս նաև նախդիր բաղադրիչով: Այս կառույցներում ևս ԴՄ-ի գլխավոր միավորը բայն է, ինչպես *յաւօթ առնել* - ամաչեցնել, *յարտասուս լինել* – արտասվել ևն: Վերջիններս հիմնականում *ի(յ)* և *զ* նախդիրներով են հանդիպում: *Զմիտս* բառակնը *գրաւել* բայի հետ արտահայտում է *ուշադրությունը բնեռել* (էջ 16), *խաբել*, *գողանալ* բաղադրիչների հետ՝ *խաբել* իմաստը (էջ 9, 16), *զահի* բաղադրիչը ԴՄ է դառնում *հարկանել* բայի հետ՝ *զահի հարկանել* – վախենալ, ահաբեկվել (էջ 6, 8, 9, 10), *յայց* բաղադրիչով ունենք *յայց գալ*, *եկիր յայց* (էջ 8) և այլն: Ռ. Ղազարյանը վկայում է *յայց ելանել*, ՆՀԲ-ն՝ *յայց ելանել*, *յայց առնել*: *Զանձին* բաղադրիչով՝ ա) *տալ զանձինս* կամ *զանձինս տալ* – նվիրվել (էջ 11):

Սրանք վկայված են ԳԴԲ-ում և ՆՀԲ-ում: Չկան վկայված *տալ պտուղ* – *կայացնել* իմաստով միավորը. «Եւ տան պտուղ սուրբ հանդիսին» (էջ 5):

Բնագրում բայական բաղադրիչով ԴՄ-ների գործառական վիճակագրությունը (*առնել* բայով՝ 20 օրինակ, *առնուլ* բայով՝ 4, *լինել* բայով՝ 9, *կալ* բայով՝ 9, *հարկանել* բայով՝ 5, *դնել* բայով՝ 4, *թողուլ* բայով՝ 3, *անկանել (իմ)* բայով՝ 2, *երկիր պագանել*՝ 2, *տալ* բայով՝ 5, *արկանել* բայով՝ 3) ցույց է տալիս, որ հաճախադեպ են *առնել*, *լինել*, *կալ* բաղադրիչով միավորները, որը նաև ակնհայտ է ԳԴԲ-ում ներկայացված օրինակներում: Բնագրերում գործածված դարձվածքները գերազանցապես վկայված են ԳԴԲ-ում և ՆՀԲ-ում: Այն միավորները, որոնք ունեն տեքստային կամ խոսքային հանգամանքով պայմանավորված գործառույթ, նշված բառարաններում

վկայված չեն: Օր.՝ *պտուղ տալ* (հանդիսին...) – կայացնել հանդեսը, *նշան առնել*, որի *նշան տալ* հոմանիշին անդրադառնում է Լ. Հովհաննիսյանը իրմ հոդվածներից մեկում²⁵:

Վկայված չեն նաև *լոյս* բաղադրիչով միավորներ, որոնք հիմնականում *զգենուլ* բայի հետ են գործածվում: ԳԴԲ-ում վկայված չեն նաև՝ ա) *բան կենաց*՝ «եղև քարոզ *բանին կենաց* (էջ 5, 6) ուսուցաներ, քարոզեր *զբանն կենաց* (էջ 5, 9, 13), բ) *դնել, առնել պսակ լուսե* (աստվածային լուսե պսակ) ի գլուխ – գլխին կրել աստվածային պսակ, գ) *պարսպել յուսով* (այս իմաստով նշված բառարաններում վկայված է *յոյս առաջի դնել* միավորը) – հուսադրել դարձվածային միավորները:

Գրաբարի դարձվածքներն ունեն պատկերավոր խոսքի լայն հնարավորություն: Դրանց քննությունը պարտավորեցնում է յուրաքանչյուր հետազոտողի հստակեցնելու ԴՄ-ի առանձնացման համար հիմք ընդունած սկզբունքները, քանի որ տարբեր կերպ են գնահատվում հարադիր բայ և դարձվածք, բաղադրյալ անուն և դարձվածք, կայուն կապակցություն և դարձվածք տերմինները: Այսպես՝ ԳԴԲ-ում կա *ուրախ լինել* – ուրախանալ, *հրաման տալ* – հրամայել, բայց չկան, օրինակ, *առաւաւտ լինել* – լուսանալ կամ *ի տարակուսի կալ* – տարակուսել միավորները: Մենք փորձել ենք պահել ընդհանուր սկզբունքը և ներառել ենք բոլոր միավորները:

Ուսումնասիրված բնագրային նյութում առկա հարուստ դարձվածային միավորների իմաստային քննությունը ապացուցում է, որ դասական գրաբարի լեզվական միավորների ընդունված համակարգը թույլ է տալիս այնպիսի կապակցությունների ձևավորում, որոնց մի մեծ խումբ պիտի դառնա կայուն և սրանց միջոցով, այն կազմող բաղադրիչ միավորների վերաիմաստավորմամբ՝ դարձվածային միավոր: Դրանք խորքային գործառնությունն են և պատկերավոր խոսքի կառուցման անհրաժեշտ բաղադրիչ են, հետևաբար պատճառաբանված

²⁵ Հովհաննիսյան 2015, 6:

է ԴՄ-ների և կայուն բառակապակցությունների հաճախադեպ գործածությունը վարքագրական ժանրի երկերում:

Գրականություն

Աւետիքեան Գ., Միրումէեան Խ., Աւգերեան Մ., 1836-1837, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հ. 1-2, Վենետիկ:

Բաղիկյան Խ. 1986, Ժամանակակից հայերենի դարձվածային միավորները, Ե.:

Բաղիկյան Խ. 2000, Դարձվածային ոճաբանություն, Ե.:

Բեդիրյան Պ. 1973. Ժամանակակից հայերենի դարձվածաբանություն, Ե.:

Հովհաննիսյան Լ. 2015. Եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ի լեզվի մի քանի առանձնահատկությունների շուրջ // « Լեզու և լեզվաբանություն», 1-2 (13), Ե.:

Ղազարյան Ռ., Գրաբարի բառարան, հ. Ա-Բ, Ե.:

Ղազարյան Ռ. 20 , Գրաբարի դարձուածաբանական բառարան, Ե.:

Մատենագիրք Հայոց, 2004, հ. Գ (Զ դար), Անթիլիաս-Լիբանան:

А. Г. Абаджян, А. Л. Юзбашян: Идиомы в трудах «Свидетельство апостола Таддея, проповедь, приход в Айк и изобретение реликвий» - Впервые работы, упомянутые в статье, оцениваются с лингвистической точки зрения. Идиомы играют огромную роль в построении образной речи. Большое количество идиомов делает содержание проповеди и описание пыток Сандухта очень трогательными. Они имеют конфессиональное и неконфессиональное(общее) значение. Исследование идиомов в грабаре не завершена до сих пор. Мы сделали анализ об их значениях и структурах. Мы также выделили идиомы, которые не упомянуты в словарях Р. Казаряна «Идиомы в грабаре» и в «Новом Айказяне». Идиомы являются важным компонентом построения образной речи.

A.H. Abajyan, A. L.Yuzbashyan: Idioms in the works “Apostle Thaddeus testimony, preaching, coming to Hayk (Armenia) and the invention of the relics” - This is the first time, that works, which are mentioned in the article, evaluated from the linguistic point of view. Idioms play a huge role in building a figurative speech. The generous amount of idioms makes the content of the preachment and the description of the Sandukht’s tortures very touching. They have a confessional and non confessional(general) meanings. The inspection of grabar’s idioms are not complete untill now. We have made an analysis about their meanings and structures. We have also identified idioms that are not mentioned in the dictionaries of R. Ghazaryan “Idioms in Grabar” and in “New Haykazyan”. Idioms are an essential component of building a figurative speech.